

1956 AZ ÁLLAMVÉDELMI ELBESZÉLÉSEKBE

Az 1956-os forradalom egyik központi követelése volt a diktatúra legfőbb támaszának, egyszersmind szimbólumának tartott, ugyanakkor sokak számára közvetlen sérelmeket okozó Államvédelmi Hatóság feloszlatása. Ennek bejelentése, valamint a forradalmárok ellen a végsőkig harcoló, majd muszkavezetőként visszatérő ávosok képe mélyen él a történeti köztudatban. De vajon hogyan emlékeztek az államvédelmisták 1956-ra? Milyen megnyilatkozásaik voltak ezzel kapcsolatban? Miként változott a viszonyuk az „ellenforradalmi eseményekhez”? Az alábbiakban több forráscsoport összevetésével ezeket a kérdéseket kívánom körüljárni. Az 1956. októberi történések elkövetkezőkben bemutatott államvédelmista leírásai egyszerre szolgálhatják az eseménytörténeti rekonstrukciót és a forradalomról szóló későbbi elbeszélések vizsgálatát.

A történeti szakirodalom¹, valamint az utóbbi években feldolgozottá vált irategyüttesek² elemzése alapján az ÁVH tagjait, 1956-os sorsuk szerint, négy csoportba sorolhatjuk. Megkülönböztethetők 1. a külföldre menekülők, 2. a hazai menekülők: az országban (Budapesten) titkos objektumokba visszahú-

zódók, szolgálatukat elhagyva bujdosók, 3. a fegyveres harcot folytatók, valamint 4. azok, akik operatív munkájukat, amíg lehetőségeik engedték, folytatták, majd rendezetten elvonulva, később fegyveresen harcolva a szovjet csapatokkal együtt érkeztek vissza szolgálati helyükre.

1. Egy 1957 végén készült jelentés szerint a Belügyminisztérium állományából közel ezren hagyták el az országot a forradalom alatt. A „testvéri demokratikus országokba” távozott (más források alapján ez a Szovjetunió kivül Csehszlovákiát jelentette elsősorban) 143 fő, míg kapitalista országokba 853 fő menekült.³ Előbbiek hiánytalanul hazatértek, utóbbiak jelentős része nem tért vissza. A forradalmat követő napokkal együtt összesen 738 fő disszidált a Belügyminisztérium teljes állományából (a Határőrségtől 519, a rendőrségtől 173, az államvédelmi szervektől 29 fő).⁴ Az államvédelmisták tehát a rendszer szilárd támaszának tekinthetők. E kis létszámú „áruló” azért igényelt külön figyelmet, mert kb. harmaduk belső, operatív információk birtokában távozott Nyugatra, veszélyeztetve az ottani rezidentúrákat. Rajtuk kívül külön em-

lítést az a 23 korábban leszerelt és elbocsátott államvédelmi beosztott érdemelt, akik a forradalom napjaiban szintén elhagyták az országot.

Közülük a legismertebb Vajda Tibor, a Magyar Közösség, a Rajk-per és más koncepciók eljárások kegyetlenségéről hírhedt vizsgálótisztje volt.⁵ Őt Péter Gáborral együtt 1953-ban „cionista összeesküvés” vádjával tartóztatták le, végül azonban 1954-ben valós tevékenységével összefüggésben ítélték el. 1956. október 1-jén azonban egyéni kegyellemmel szabadult. A forradalom kitörésével megnyíló lehetőséget kihasználva Bécs és Genova érintésével Ausztráliába emigrált. Később mint nemzetközileg is jegyzett fogorvos tevékenykedett. Története azért vált ismertté, mert 1995-ben a Belügyminisztériumban olyan „igazolást” állított ki neki az állambiztonsági beosztottak személyi ügyeit is kezelő Császár Józsefné, amely cáfolta, hogy 1950 és 1952 között köze lett volna a gyanúsítottak bántalmazásához.

2. A civil életbe való visszahúzóásra főleg a vidéki állomány körében, valamint a segédoperatív szerveknél volt lehetőség. A hálózattartással foglalkozó operatív állomány tagjai a konspirált objektumokban (lakásokban) húzódhattak meg.⁶ Ennek ellenére a forradalom napjaiban számos „ávó” tartóztatták le, akik az elkövetkező napokat őrizetben, idegőrlő várakozásban töltötték. Súlyosabb bántódásuk – nem egy esetben a józan, mérsékelt forradalmároknak köszönhetően – nem történt. Újbóli munkába állításuk azonban a csupán gyenge központi hatalommal rendelkező új rezsimnek nem ment könnyen. Egy decemberi jelentés helyzetüket így látta: „A volt ál-

lamvédelmi szervek vezetői közül néhányan az ellenforradalom alatti őrizetbe vételük alkalmával gyáva magatartást tanúsítottak vagy november első napjaiban visszahúzódtak nem vállalták a munkát. Ezen jelenségek főleg a megyei szerveknél adódtak.”⁷

3. Az állomány harmadik része a kezdetektől részt vett a fegyveres harcokban. Legismertebb csoportjaik a rádiót védő karhatalmisták, az október 25-i Kossuth téri sortűzet leadó határőr egységek, a „zöld ávosok” voltak. A rákosista rendszert a végsőkig támogató államvédelmisták szervezetük felbomlása miatt a karhatalmi és egyéb „különítményjellegű” fegyveres csapatokban harcoltak tovább. Többen a fegyveres összetűzések (néhányan a brutális bosszú) áldozatai lettek. A kádári propaganda ezekkel az esetekkel kívánta az ellenforradalomnak minősített eseményeket kompromittálni. Az áldozatok száma azonban nem volt magas, a kegyetlen bosszúállás pedig csak egyedi esetekben fordult elő. A Belügyminisztérium 1957. augusztusi összesítése szerint a belügyi állomány vesztesége 155 halott (94 államvédelmis) és 240 (143) sebesült volt.⁸

4. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésében kulcsszerepet játszottak azok az államvédelmi tisztek és egységek, akik több-kevesbé szervezeten tudták magukat átmenteni. A Belügyminisztérium Roosevelt téri épületében tartózkodók, 1956. október 30-án két nappal Nagy Imre az ÁVH megszüntetését is tartalmazó bejelentése után rendezetten vonultak el a szovjet csapatokhoz.

A BM központi épületében maradt államvédelmi alkalmazottak az épületőrzés mellett,

a kezdeti napokban fegyveres akciókban, le-
tartóztatásokban is részt vettek, sőt titkosszol-
gálati nyomozásokat is terveztek. Gerő Tamás
a vizsgálati osztály számos ügyben szereplő
tiszte így adott számot ezekről a napokról:
„1956 október 23-án szolgálati helyemre be-
vonultam (...) részt vettem ellenforradalmá-
rok elleni vizsgálatokban, épületvédelemben
(...) október 26-án a Roosevelttől lőszert
szállítottam a Fő utcába (...) ugyanezen a na-
pon megkezdtem az akkor elfogott »Ideigle-
nes Nemzeti Kormány« elnevezésű ellenfor-
radalmi csoport vizsgálatát. Október 30-án
csoportommal visszatértünk a Roosevelttérré
és még aznap este kimentem a szovjet alaku-
latokhoz.”⁹

A helyzet tarthatatlanságát látva, a legfon-
tosabb iratok megsemmisítése után döntés
született a központi objektum elhagyásáról.
A hírszerzés, a kémelhárítás és a belső reak-
ció elhárítás munkatársai (a későbbi III/I., III/
II. és III/III. csoportfőnökség) elődszervezetei
zárt alakzatban, rendőri egyenruhában hagy-
ták el a Belügyminisztérium épületét. Előbbi
csoport Tökölön, utóbbi Budaörsön csatlako-
zott az ott állomásozó szovjet csapatokhoz, és
kisebb akciók végrehajtása után, november
4-én hajnalban fontos szerepet kaptak a tá-
madó egységek felvezetésében.¹⁰

Az állambiztonság újjászervezése, a Politi-
kai Nyomozó Főosztály felállítása után az ál-
lomány minden tagjának áttekintették a sze-
mélyi anyagát. Az ezekből megmaradt – az
egykori beosztottak leszerelése után irattáro-
zott – ún. fogyatéki anyagok a közelmúltban
kutathatóvá váltak az állambiztonsági levél-
tárban. Ezek a dossziék néhány éve új for-
rástípusként szolgálnak különböző történeti
megközelítések számára.¹¹

A dokumentumok önmagukban is bizo-
nyítják, hogy 1956 után az „ellenforradalmi
helytállás” vizsgálata intézményesült. A szer-
vezet konszolidálódása után a személyi adat-
lapok 21. mezőjében tüntették fel az egyes
személyek 1956-os tevékenységére vonatko-
zó adatokat. Jellemző, hogy ez még a későn
születettek esetében is megtörtént, így nem
egy helyen az áll, hogy iskolásként szüleinél
tartózkodott. Az egykori személyi dossziék-
ban emellett az állomány tagjainak különbö-
ző időpontokban írt önéletrajzai is fennma-
radtak.

Az eddig általam áttekintett több mint
kétszáz fogyatéki anyag elsősorban az állam-
biztonsági felső vezetés, illetve a BM III/III.
Csoportfőnökség munkatársainak dossziéi-
ből származik. Mivel a hetvenes, nyolcvanas
évek parancsnokai karrierjük elején, 1956-
ban alacsony beosztásban dolgoztak, a feldol-
gozott adatsorok lehetővé teszik általánosabb
értékelést a következtetések levonását. (Emellett
kontrollcsoportként, mintegy tucatnyi alacson-
nyabb beosztásban, segédoperatív szerveknél
szolgáló személy anyagát is áttekintettem.)

Igaz, e dossziékhoz az általános forráskri-
tikán túl, lévén titkosszolgálati dokumentu-
mok, talán az átlagosnál nagyobb fenntartás-
sal közeledhet a kutató. Ugyanakkor az iratok
hitelességét növeli, hogy a bennük szereplő
leírások alapvetően egybevágóak más doku-
mentumokkal. Így például az előbbieken is-
mertetett négy csoport mindegyikére jelentős
számban találhatunk példákat. Továbbá fon-
tos megjegyezni, hogy belső szigorúan titkos
anyagként, ezek a leírások, az egyes állam-
védelmi, állambiztonsági beosztottak meg-
bízhatóságának megítélésében kulcsszerepet
játszottak. Ráadásul a fennmaradt iratokban

felsejlik a belső ellenőrzés mechanizmusa is
(lásd Harangozó Szilveszter esetét).¹² Mindez
nem zárja ki a hamis közlések meglétét.

A szövegek ugyanakkor bőséges példatá-
rát kínálnak a megtörtént eseményekkel kap-
csolatos interpretációs technikáknak is.¹³ Így
(érthető módon) az igazoló jelentésként is ér-
telmezhető visszaemlékezések a helytállás, a
hatalom melletti kiállás részleteit hangsúlyoz-
zák, a menekülés, bujkálás körülírva (számta-
lan esetben üldözött családtagokra hivatkoz-
va) jelenik meg, s lényeges elem folytonosság
vagy a november 4. utáni korai jelentkezés
taglalása. Mindezt az „ellenforradalom” egyéb
leírásából ismert toposzok segítik (ávós üldö-
zés, kegyetlenkedések, a kivégzendők titokza-
tos listája, hozzátartozók fenyegetettsége stb.)

Az októberi események felidézése egyes
esetekben nem nélkülözte a kommunista ön-
kritikát sem. Ennek jó példája található az
egyik legsikeresebb állambiztonsági káder,
Rác Sándor (későbbi csoportfőnök, minisz-
terhelyettes, az MSZMP KB Adminisztratív
Osztályának vezetője) elbeszélésében: „októ-
beri munkámat úgy értékelem, hogy a tény-
legesen meglévő hibákkal pártszerű keretek
között, de nem elég határozottan léptem fel.
(...) úgy érzem az ellenforradalom megféke-
zése és leverése érdekében szígyenteljesen ke-
veset tettem, de az alapvető kérdésekben nem
inogtam meg.”¹⁴ Ugyanakkor ez az elbeszélés
fontos adalékokat szolgáltat a pártközpont-
ban (Akadémia u. 13.) végzett iratmegsemmi-
sítésről, az új párt, az MSZMP létrejöt-
téről. Ezzel e leírás korántsem volt egyedül.
Hasonló fejleményekről, a dokumentumok
sorsáról mások elbeszélései is beszámoltak.
Ács Ferenc, az ÁVH személyzeti osztályának
vezetője, a kádári állambiztonság nyilvántartó

osztályának parancsnoka, szintén tanúja volt
ennek a folyamatnak. Esetében ugyanakkor a
hatalmat támogató fegyveres csoportok moz-
gásáról, a harci cselekményekről is részletes
leírást olvashatunk: „október 29. este az osz-
tály állományával a szovjet csapatokhoz men-
tünk, a Mária Valéria telep mögött Abaturov
tábornok által vezetett páncélos egységekhez.
30-án velük együtt a Ferihegyi reptér mel-
lé telepedtünk, majd 3 nap múlva Ócsára. Itt
segítettem a szovjet elvtársaknak az elfogott
ellenforradalmárok kihallgatásában. Novem-
ber 9-én szovjet elvtársak behozták a Kossuth
Akadémia épületébe, 10-én BM József Attila
utcai épületébe.”¹⁵

A fegyveres harcban, az „ellenforradalom”
leverésében szerzett érdemeket természetese-
n számos visszaemlékezés rögzítette. Így
Bagi Mihály államvédelmi tisztt, később a
belső elhárítás sikeres operatív munkatársa,
a Belügyminisztérium Duna felőli oldalának
védelmének parancsnoka volt, majd az ipari
elhárítással foglalkozó osztály beosztottáival
részt vett különböző fegyveres csoportok el-
leni akciókban, amíg október 30-án nem tá-
voztak a Pest környéki erdőkben lévő szovjet
alakulatokhoz. November 4. után karhatal-
mistaként vett részt a fegyveres küzdelmek-
ben.¹⁶ Így a hatalmat fegyveresen védő ávósok
között sorsa tipikusnak nevezhető.

Néhány visszaemlékezés a harci cselek-
ményekkel kapcsolatos konkrétumokat is
rögzített. Jámbor Árpád, a kémelhárítás pa-
rancsnoka október 30. és november 8. között
az ungvári szovjet hadosztállyal harcolt Bu-
dán, mígnem a frissen újjászervezett politikai
rendőrség helyettes vezetője lett.¹⁷ Kiss Ervin
századost a Honvédelmi Minisztériumból, a
Fő utcai börtön védelmére rendelték ki egy

szakasszal, s onnan október 26. és 29. között portyaszolgálatot is végzett a Széna tér környékén, közben utcai harcokban is részt vett.¹⁸ Az ilyen jellegű leírások feltárása hozzásegíthet az eseménytörténeti rekonstrukcióhoz. Igaz azonban, hogy olykor maguk a szövegek is óvatosságra intenek. Bozsik László, az egyházi elhárítás későbbi sikeres kádere dossziéjában például a következő olvasható: „1956 évi ellenforradalmi események alatti ténykedését csak a saját elmondásából ismerjük (...) ennek alapján részesült kormánykitüntetésben.”¹⁹

Az értékelő leírások során idővel rögzültek az 1956 felidézéséhez használt szövegpanelek, amelyek az egymást követő minősítések révén is elterjedtek. Így Antal József (a nyolcvanas években a kulturális elhárítás parancsnoka) anyagában is az olvasható, hogy „az ellenforradalom ideje alatt becsületesen helytállt”. Mindezt azzal támasztották alá, hogy részt vett a Fő utcai objektum védelmében, az elfogott ellenforradalmárok kihallgatásában, november első felében pedig jelentkezett szolgálatra, és azt követően az ellenforradalmi ügyek vizsgálójaként tevékenykedett.²⁰

Az 1956. októberi napokban sokan húzódtak meg titkos körletekben, lakásokban, amelyekről igazoló jelentéseikben is beszámoltak. Csongrádi Károly későbbi III/III-as osztályvezető, 1956. október 26-ig a BM II/9. (környezettanulmányozó és figyelő) Osztály T-körletében tartózkodott, majd Újpesten részt vett fegyveres akciókban is, október 30. után lakásán, majd sógora otthonában „megfelelő fedéssel” várta ki a szovjet csapatok megérkezését.²¹ Az ilyen államvédelmista elbeszélések más forrásokból alig ismert jelenségről is tájékoztatnak. Az „illegalitásban”

eltöltött idő mellett a fogságba került beosztottaknak is számot kellett adniuk sorsukról. Ezek a szövegek 1956 ávos megéléstörténete alapidokumentumainak tekinthetők.

Egyes esetekben akár fegyelmi eljárások is indultak a gyáván viselkedő személyek ellen. Balácsi Bélát, az ÁVH kihallgatótisztjét büntetesként fel is függesztették, mert miután november 1-jén négy munkatársával együtt Kesztlőcön őrizetbe vették, és Dorogon történő kihallgatása során több államtitkot képező adatot mondott el. Sőt szembesítéskor elárulta egy másik ávos munkatársát, akit ezért súlyos bánatalmázásoknak, vallatásoknak vetettek alá. Mások sértetlenül vészelték át fogva tartásukat. Hidegkúti Károlyt, a levéllenőrzéssel foglalkozó részleg későbbi parancsnokát, a dobogókői BM-üdülőben tartóztatták le, majd az esztergomi városi fogdába kísérték. Szabadulása után a szovjet csapatokkal (Tatabánya, Győr, Székesfehérvár térségében) vett részt a „rend helyreállításában”, november 10-én pedig jelentkezett a Belügyminisztérium központjában.²²

A Budapesten elfogott ávosok jelentős részét a Maros utcai laktanyában tartották fogva. Ezzel kapcsolatban már a jelenleg feldolgozott anyagokban is számos leírás olvasható. Így Bere Józsefet, aki kormányórként országos pártközpont védelmében szolgált, október 31-én este kilenc óráig, a lakásáról állították elő a felkelők. Így ő egykori szolgálati helyén raboskodhatott (a laktanyát korábban főként a kormányőrség használta), november 3-án azonban őt is elengedték. A helyi forradalmi bizottság ugyanígy tett a később állambiztonsági főcsoportfőnökkel, Harangozó Szilveszterrel is.²³ Szintén a Maros utcába került Szalma Tibor, a vizsgálati osztály

vezetője, a későbbi megtorlások irányítója is, akit menekülés közben kaptak el. Az október 30-án szélnek eresztett állomány tagjaként a pilisszántói BM-üdülő felé vette az irányt, ám odaérve azt már a forradalmárok kezén találta. Regényes leírása szerint társaival egy pajtában éjszakázott, majd miután nem sikerült átjutnia Csehszlovákiába, Dorogon fogták el, és visszakísérték Budapestre. November 4-i szabadulása után két nappal azonban már ismét a Fő utcában tevékenykedett kihallgatótisztként.

Ezek a méltányos eljárásokkal kapcsolatos élmények nem akadályozták meg az államvédelem önérzetükben is sértett, s részben valóban fenyegetett tagjait, hogy a későbbiekben maguk is terjesszék az ellenforradalmárok által összeállított kivégzési listákról terjedő rémhírt. Ezzel az önfelmentés mellett, a beinduló megtorlást megalapozták.

A belügyes sorsok között végül megemlítenő néhány különleges eset is. A későbbi államtitkár Kamara János rendőri vezetőként a kezdeti időben üldözött párttagokat, ÁVH-sokat mentett. Jelentése szerint: „Tevékenységem 2-3 napig odairányult, hogy a fegyveres ellenforradalmárok által üldözött párttagokat és volt államvédelmista elvtársakat biztonságba helyezzük. Számos elvtársat magam rejtettem el és fedeztem az épületben.” November 7-én a BRFK-n ötödmagával az elsők között vette fel a szolgálatot. A fegyveresek begyűjtése, a rendfenntartó akciók mellett, részt vett a Nagy-budapesti Munkástanács felosztatásában és számos más szovjetek által irányított akcióban.²⁴ Közben mások a fegyveres harcok elültével a szovjet elhárító szervekhez szegődtek. Így Gressa István, miután részt vett a Zalka Máté híradós tisztiiskola

elfoglalásában, november 10-ig egy harmincfős egység részeként szovjet elhárító tisztek vezetésével tevékenykedett az ország nyugati határán.²⁵

A korai államvédelmista elbeszélésekkel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a szerv egyes alkalmazottai köztudottan részt vettek a Tájékoztatói Hivatal kiadásában megjelenő az októberi eseményeket lejártni hivatott, a Kádár-rezsim alapvető propagandaművének tekinthető Fehér Könyvek létrehozásában.²⁶ A fennmaradt fogyatéki anyagok áttekintése lehetővé teszi az egykori anonim szerkesztőtársak megnevezését is. Így például novemberétől erre a munkára vezényelték és dicséretként órával jutalmazták Gergely Attilát, a későbbi kémelhárítót, a Rendőrtiszti Főiskola későbbi állambiztonsági tanszékvezetőjét, illetve az állambiztonsági szakszótár főszerkesztőjét.²⁷

A történeti szakirodalomból ismert, hogy az újjászervezett politikai nyomozó főosztály beosztottai, helyzetük megszilárdulását érzékelve, szovjet kapcsolataik tudatában még a legfelsőbb vezetéssel szemben is erőteljes kritikákat fogalmaztak meg. Megnyilatkozásaik során a megtorlás körének kiterjesztését, a represszió fokozását követelték.²⁸ Eközben az októberi események értékelésekor a pártalapszervezetekben időről időre felmerült, hogy a „párt magukra hagyta őket”, így a proletárhatalom egyetlen védőiként tekintettek magukra.

Ezek a hangok azonban hamar elcsitultak, amiben a megtorlás eljárásainak beindulása mellett a központi pártszervezeteknek is jelentős szerepük volt. Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1957 decemberére megalkotta az a narratívát, amely mindkét fél számára elfogadható volt, ezzel lezárta a pártvezetés

és az egykori államvédelmisták egymásra találásának folyamatát. A dokumentum a korábbi politikai hibák, „torzulások” kinyilvánítása mellett komoly kritikát is gyakorolt az államvédelem tevékenységéről (amit összefoglalóan avantgardizmusként jelöltek meg). Ugyanakkor a szervezetet a munkásosztály fegyverének, az osztályellenesség elleni harc fő eszközének minősítették.²⁹ Ezt követően a párt dokumentumokban (mint a nyilvánosság egyéb színterein) az 1956. októberi eseményekről alig esett szó. A személyes anyagok minősítések, kitüntetések szövegében egy-egy fordulat, szövegpanel ismétlődött az ellenforradalom alatti helytállásról, esetlegesen ennek hiányáról.

Az állambiztonság belső világát legközelebb az 1962-es átszervezés kavarta fel. A desztalinizáció jegyében azonban a „törvénytelenségben részt vett” kompromittált tiszteket bocsátották el, azaz az ÁVH-sok 1949 és 1953 közötti tevékenysége került a Belügyminisztériumon belül folyó tárgyalások fő témájává. A személyes átvilágítások során az 1956-os tevékenység csak utalásszerűen merült fel. Ráadásul a leszereltek elhelyezésükről személyre szabottan gondoskodtak.³⁰ (A mintegy hattucatnyi államvédelmista egyébként korántsem került mind vezető beosztásba, s nem vált befolyásuk meghatározóvá például a kulturális életben sem, amint arra egy-egy ismert eset alapján általánosan hivatkozni szoktak.³¹) Ezzel együtt az intézkedések egyéni szinten érdeksérelmek kialakulását, jelentős frusztrációt is eredményezhettek. Meglehetősen távolított tiszteket érzékelték, hogy egykori kollégáik, így a későbbi III/III. Csoportfőnök, Horváth József, megfigyelésüket, ellenőrzésüket is megkezdtek.³² 1956-os helytállásukat

azonban nem kérdőjelezték meg, egzisztenciális helyzetükről pedig a központilag kinevezett bizottság visszatérően gondoskodott. Így Moldova György *Elbocsátott légió* című regényében megfogalmazást nyert helyzetek történeti fikciónak minősíthetők.³³

Más mítoszok kialakulásában ugyanakkor az egykori állambiztonsági munkatársaknak is közvetlen szerepük volt. Ismert, hogy az ávós múlttal nem rendelkező, ugyanakkor a megtorlásban vezető szerepet játszó, a belső elhárítást vezető Hollós Ervin, 1962-es elbocsátása után 1956 szakértőjévé vált.³⁴ Egykori operatív anyagokra támaszkodó munkája így sajátos módon a Belügyminisztérium, az állambiztonság 1956 képét is kifejezte.³⁵ Személyével az állambiztonságnak köze lett 1956 szélsőjobb oldali elbeszélésének kialakításához is. Amint azt Mink András feltárta, a pártközponti jóváhagyásával, David Irvinggel folytatott találkozási révén Hollós, igaz, akaratán kívül, muníciót szolgáltatott 1956 antiszemita elbeszélésének megírásához is.³⁶

Mindezekon túl az állambiztonsági irattárban a hatvanas-hetvenes években megkezdett kutatómunka alapján készülő propaganda-filmek, újságcikkek szintén eljutottak a szélesebb nyilvánossághoz is. Az irattári osztályt vezető, részben oda áthelyezett egykori ÁVH-s munkatársak a kiadott anyagok révén is befolyásolhatták az 1956-ról szóló diskurzust.³⁷

A szélesebb nyilvánosság befolyásolásával kapcsolatban köztudott, hogy a belső elhárítás aktívan foglalkozott az 1956 emlékének fenntartásáért küzdő, a forradalom hagyományát éltető, részben azt felfedező csoportok megfigyelésével. A belső ellenzék különböző csoportjaival kapcsolatos direktívákat,

eljárásokat és különösen a kerek évfordulóra készült részletes intézkedési tervek már alaposan feldolgozta a történeti szakirodalom.³⁸ Ugyanakkor kevésbé ismert, hogy eközben a szerv a szocialista ünnepkultúrát bővítve, saját története megalkotására, a rendszer születéséhez kötődő belső ünnepeket is tartott. Így például 1982. június 16-án a rendszer megszilárdulásának, (az MSZMP 1957-es pártértekezletének) a 25. évfordulóját ünnepelték meg a Rendőrtiszti Főiskolán. Az alkalom tiszteletére történeti témájú konferenciát is rendeztek.³⁹

A rendezvényen a hetvenes években bekövetkező generációváltás⁴⁰ ellenére még számos szemtanú és küzdőtárs hallgathatta, amint Harangozó Szilveszter rendőr vezérőrnagy szekcióvezetőként a megidézte a negyedik századdal korábbi időszakot: „A párt hívó szavát szorongó szívvel várták a kommunisták, a szocializmus eszméjéhez hű dolgozók. Várták az állambiztonsági szolgálat harcosai is, azok, akik a szovjet csapatok oldalán már csatasorba álltak, vagy titkos objektumokban gyülekeztek, és azok is, akiket az ellenforradalmi banditák börtönbe zártak, fogva tartottak. Sajnos közülük többen már nem is vállalhatták a harcot, mert az ellenforradalmi terror áldozataivá váltak.”

A zártkörű eseményen Harangozó megemlékezett az 1957-es felülvizsgálatokról, az állományt akkoriban jellemző nyugtalanságról, a kezdeti nehézségekről is. Pártszerű elbeszélése ugyanakkor az MSZMP szerepét emelte ki a zűrzavaros viszonyok helyreállításában: „A világos és egyértelmű állásfoglalás lehetővé és egyben szükségessé tette az állambiztonsági munka elveinek, tartalmának újrafogalmazását. Világos volt, hogy nem lehet úgy

és ott folytatni, ahogy és ahol 1956. október 23-án abbamaradt. Mindenekelőtt szakítani kellett az osztályharcra vallott korábbi felfogással – a fejekben és a gyakorlatban is. Helyre kellett állítani a szocialista törvényességet. Munkánkban szigorú előírásként jelent meg a differenciálás szükségessége. Az, hogy nem szabad eltévesztenünk, ki a tudatos ellenség, és ki a megtévesztett.”⁴¹

E zárt körben előadott és egy terjesztésű belső belügyi kiadványban megjelentett szöveg, a kádári állambiztonság működésének elveit vetítette vissza a rendszer megteremtésének időszakára, elhomályosítva a korábbi konfliktusokat, könnyen befogadható elbeszélést kínálva a kortanúk és a fiatalabb belügyes nemzedékek számára. Negyedik század múltán Harangozó Szilveszter az 1962 után működő BM III. Főcsoportfőnökség világlátását, a kádári „aki nincs ellenünk az velünk” politika állambiztonsági vetületét fogalmazta meg.

Az 1956-os „sajnálatos események” megfelelő, nyilvános értékelésében természetesen az állambiztonság is érdekelt volt. Ehhez az állomány tagjai közül többen is hozzájárultak. Geréb Sándor⁴², 1971 és 1984 között a III/III. Csoportfőnök-helyettese, majd az MSZMP KB külső munkatára, leszerelése után *Az ellenforradalom utóvédharca* címmel, 1986-ban Berecz János és Hollós Ervin lektorálásával jelentette meg művét.⁴³ Ebben az imperialista befolyás, beavatkozás tényét igyekezett igazolni.

Az MSZMP belügyi alapszervezeteinek hangulatjelentéseiből tudható, hogy az állomány tagjai ebben az időszakban éles kritikákat fogalmaztak meg az ötvenes évek világát bemutató filmekkel, publikációkkal kapcsol-

latban. (Nem egy alkotás, például Ember Judit filmjei, esetén megfigyelést is folytattak.⁴⁴) Néhány év múlva pedig az elbizonytalanodó állományt is felrázta az 1989. januári Pozsgay-nyilatkozat, amely 1956-ot népfelkelésnek minősítette, megrengetve ezzel a rendszer ideológiai alapjait.⁴⁵

Arról, hogy miként élték meg a rendszer-váltást és újbóli elbocsátásukat a még szolgálatban lévő államvédelmisták, illetve a BM III. Főcsoportfőnökség munkatársai, keveset tudunk. 1990-ben a „Duna-gate botrány” közvetlen kárvallottja, a belső elhárítás vezetője Horváth József tette közzé számos manipulatív állítást tartalmazó visszaemlékezését.⁴⁶ Ebben helyet kaptak 1956-ból származó regényes történetei is, amelyek sajátosan vegyítettek a korábbi elemeket (üldöztetés, fegyveres harc) és az új lírai, személyes leírásokat (bujkálás, félelem, hit kérdései).

Mindez néhány éve összevethető az ő személyi anyagának vonatkozó részeivel is. Ezek szerint Horváth október 23. és 29. között az I. karhatalmi zászlóalj 3. századának parancsnoka volt. Hat esetben vett részt bevetésen a város különböző pontján. Október 30. és november 6. között rokonainál rejtőzött, november 3-án elfogták, és beszállítottak a kalo-

csai országos börtönbe. November 7-től azonban már az I. forradalmi karhatalmi ezredben tevékenykedett.⁴⁷

1956 röviden bemutatott államvédelmista elbeszélései jól mutatják, hogy bizonyos iratcsoportok sajátos, rendszerváltás utáni sorsának köszönhetően két évtized elteltével is előkerülhetnek még olyan új források, amelyek árnyalják, bővítik ismereteinket a forradalom napjairól, a szemben álló fegyveres csoportok tevékenységéről. Ezek a dokumentumok egy ma már nem megszólaltatható szereplői kör felől világítják meg az eseményeket. A forradalommal szemben álló személyek és csoportok, valamint a szovjet beavatkozás történetéhez adnak értékes adalékokat. Ezenkívül az elbizonytalanodás, egy mindenhatónak hitt szervezet szétmállásának és újjászervezésének elsődleges dokumentumai. Ugyanakkor ezen elbeszélések alapján az állambiztonság konstrukciói is elemezhetők, más forrásokkal történő összevetésük révén a személyes történetek változásai is vizsgálhatók. Így a történeti emlékezet alakulásának megannyi vonása fedezhető fel. Az ezzel kapcsolatos kutatás remélhetőleg további eredményeket hoz majd, elmélyítve a közelmúlttal kapcsolatos ismereteinket.

JEGYZETEK

- 1 1956 kézikönyve, II, Bibliográfia, főszerk. HEGEDŰS B. András, Bp., 1956-os Intézet, 1996.; Ennek on-line folytatását lásd: www.rev.hu
- 2 Elsősorban az állambiztonsági szervek állományára vonatkozó ún. fogyatéki anyagok: ÁBTL 2.8.1., valamint a Belügyminisztérium vezető testületeinek iratai a Magyar Országos Levéltárban.

- 3 UNGVÁRY Krisztián, TABAJDI Gábor, *Elbocsátott légió? A BM állambiztonsági testületének személyi állománya 1956–1963*, Belügyi Szemle 2006/10, 5–33.
- 4 MOL M-KS 288 f./30 cs./ 1957/1 ö. e.
- 5 ÁBTL 2.8.1. 5976 (Vajda Tibor)

- 6 TABAJDI Gábor, *Kis állambiztonsági topográfia: titkos lakások Budapesten, 1956–1978*, Betekintő 2010/4.
- 7 MOL M-KS 288 f./30 cs./ 1957/1 ö. e.
- 8 MOL M-KS 288 f./30 cs./ 1957/1 ö. e.
- 9 ÁBTL 2.8.1. 1641 (Gerő Tamás)
- 10 ÁBTL 4.1. A-3243/1 Történeti hűséggel, politikai felelősséggel. 1. állambiztonsági szekció. (A Belügyminisztérium és szervei újjászervezése, a hatalom megszilárdításáért kifejtett tevékenysége” című elméleti tanácskozás előadásai) BM könyvkiadó, 1982.
- 11 A levéltár archontológiáját lásd: <https://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:1:2551304225584926::NO:> (Utolsó letöltés: 2013. január 28.)
- 12 ÁBTL 2.8.1. 13834 (Harangozó Szilveszter)
- 13 TAKÁCS Tibor, *Az ávós mint szöveg: Harangozó Szilveszter = Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*, Szerk. BÓDY Zsombor, HORVÁTH Sándor, VALUCH Tibor, Bp., Argumentum, 2010, 76–87.
- 14 ÁBTL 2.8.1. 15585 (Rácz Sándor)
- 15 ÁBTL 2.8.1. 6667 (Ács Ferenc)
- 16 ÁBTL 2.8.1. 143 (Bagi Mihály)
- 17 ÁBTL 2.8.1. 2324 (Jámbor Árpád)
- 18 ÁBTL 2.8.1. 2738 (Kiss Ervin)
- 19 ÁBTL 2.8.1. 8958 (Bozsik László)
- 20 ÁBTL 2.8.1. 9345 (Antal József)
- 21 ÁBTL 2.8.1. 11308 (Csongrádi Károly)
- 22 ÁBTL 2.8.1. 211 (Balácsi Béla)
- 23 ÁBTL 2.8.1. 12778 (Bere József)
- 24 ÁBTL 2.8.1. 13050 (Kamara János)
- 25 ÁBTL 2.8.1. 11345 (Gressa István)
- 26 *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben*, 1–4, Bp., Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala, 1957.
- 27 OSA 357-2-1 16/41
- 28 HUSZÁR Tibor, *Kádár János politikai életrajz*, 2, Bp., Kossuth, 2003, 55–58.
- 29 MOL 288. f. 5/56. ö. e.

- 30 BARÁTH Magdolna, *A Belügyminisztérium „megtisztítása” a volt ÁVH-soktól, 1956-1962* = Évkönyv VII. 1999, Bp., 1956-os Intézet, 95–108.
- 31 MOL XIX-B-1-ai 19. doboz
- 32 HORVÁTH József, *A tábornok vallomása*, Bp., Pallas, 1990, 71–84.
- 33 MOLDOVA György, *Az elbocsátott légió*, Bp., Magvető, 1969.
- 34 ÁBTL 2.8.1. 2094 (Hollós Ervin)
- 35 HOLLÓS Ervin, *Kik voltak, mit akartak?*, Bp., Kossuth, 1967.; HOLLÓS Ervin, *Köztársaság tér, 1956*, Bp., Kossuth, 1974.; HOLLÓS Ervin, *LAJTAI Vera, Hidegháború Magyarországgal ellen, 1956*, Bp., Kossuth, 1982.
- 36 MINK András, *David Irving kalandja 1956-tal*, Beszélő 2008/45 <http://beszelo.c3.hu/cikkek/david-irving-kalandja-1956-tal> (Utolsó letöltés: 2013. január 28.)
- 37 TABAJDI Gábor, *Állambiztonság – propaganda*, Betekintő 2009/2. (Betekintő) Ács Ferenc ?
- 38 KENEDI, ORBÁN-SCHWARZKOPF Balázs, *1986. október: a harmincadik évforduló*, Betekintő, 2007/1. http://www.betekinto.hu/2007_1-orban-schwarzkopf
- 39 ÁBTL 4.1. A-3243/1
- 40 TABAJDI Gábor, UNGVÁRY Krisztián, *Az elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy*, Bp., 1956-os Intézet–Corvina, 2008, 92–93.
- 41 ÁBTL 4.1. A-3243/1
- 42 ÁBTL 2.8.1. 9929 (Geréb Sándor)
- 43 GERÉB Sándor, HAJDÚ Pál, *Az ellenforradalom utóvédharca. 1956 november – 1957. március*, Bp., Kossuth, 1986.
- 44 GERVAI András, *Fedőneve: szocializmus: művészek, ügynökök, titkosszolgák*, Pécs, Jelenkor, 2010, 201–216.
- 45 PIL 287. f. 17 cs. 44. ö. e.
- 46 HORVÁTH József, *A kísértet fogságában*, Bp., 1991, 72–91.
- 47 ÁBTL 2.8.1.14822 (Horváth József)